

ЕЗИКОВИТЕ ТРЕВОГИ НА КОНСТАНТИН МУТАФОВ – ЕДИН БЪЛГАРСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ ОТ НАЧАЛОТО НА ХХ ВЕК

VELISLAVA DONEVA, DANIELA KAMARINCHEVA
Uniwersytet im. Angela Kancheva w Ruse

KONSTANTIN MUTAFOV'S LANGUAGE ANXIETIES – A BULGARIAN INTELLECTUAL IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY. The report reveals key stances of Bulgarian writer Konstantin Mutafov (1879–1946), who worked actively during the first decades of the 20th century, regarding the purity of the spoken and written literary language in the context of various polemics about its development and codification through a sequence of language reforms. Today, at the beginning of the 21st century, the language again needs a similar considerate approach, care and protection in the name of the assertion of the national identity in the modern complicated conditions of language communication.

Keywords: literary language, language reforms, intellectual's mission.

Константин Мутафов (1879–1946) е български писател, преводач, театрал, публицист, активно участвал в градежа на българската духовна държава през първите три десетилетия на ХХ век. Той е един от създателите на Народния театър (работи с П. П. Славейков, П. К. Яворов) и на Архивния отдел на Народната библиотека. Членува в съюза на българските театри и в писателския съюз, участва в работата на международната писателска организация ПЕН клуб, откъдето е познанството му с полския писател и публицист Вацлав Шерошевски. Не е от привилегированите творци, остава в каталозите с *талант от втори ред*, а знаем, че литературната рецепция не се спира задълго там. Времето бавно изтрива знаците на присъствието му и днес в епизодични публикации се квалифицира като *малко известен*, периферен, нечестно недооценен, несправедливо забравен. Оскъдно се процеждат критически отзиви за творчеството му, останало несъбрано и несистематизирано. Иначе Мутафов е един от щедро награждаваните приживе български драматурзи. Има издадени роман, четири драми, сборник разкази. С изключение на детските

пиеси самостоятелните му книги не са преиздавани, а някои от драмите му, от преводите (главно от италиански и френски), включително и многогодишното му лексикографско изследване върху значението на турските и арабски думи в българския език, остават запазени единствено в архива. Личният му фонд в Централния държавен архив в София пази значителен масив информация (ЦДА, ф.119К,1 оп., 142 а.е.). Затова за изследователя на К. Мутафов най-добри помощници са архивът и периодичните издания, където се откриват литературните и публицистичните му текстове. Многообразна е проблематиката на публициста: историята на българския черковен въпрос, спасителната роля на читалищата, любимата изстрадана Македония, оскърбителното отношение към националните герои светини, ролята и задачите на Архивния отдел на Народната библиотека, генезисът на български лични имена (генеалогията на името Ганьо). Но най-рефлексивен е творецът по отношение на чистотата на българския език.

Европейски възпитаник (завършва драматическо изкуство във Флоренция), свързан с европейската духовност и художествен опит, отличен познавач на старогръцката литература, на италианските културни образци, Мутафов е със специално отношение към езика, разбира го и го осмисля като изразител на духовността. За чувствителните сетива на интелектуалеца немарата към езика е знак за заляняваща идентичност, за угасване на националните идеали и желанието за градеж, знак за национален nihilизъм.

Като активен преводач още в първите години на века, като редактор на библиотека *Съвременен театър* (Варна, 1906), където се печатат преводни пиеси, като последователен, верен, критичен съгледвач на българския театрален живот, К. Мутафов не остава безучастен към състоянието на театралния език. В статията от 1925 г. *Въпроси на театъра. Сцена и език* той споделя тревогата си за езика на българската сцена. За него е недопустимо да се смесват различни диалекти, а също така да се използват чужди думи и изрази, неясни по значение и смисъл. Смята, че е необходим един общ език за сценичен говор, както това са *направили просветените народи в Италия, Франция и Германия*. Препоръчва например за такава езикова основа говорите на Габровско, Тревненско, Дряновско. По този повод предлага да се създаде *една нарочна академия за свършенството на живата българска реч, чийто курсове да бъдат задължителни поне до 5-6 месеци за всеки учител, за всеки юрист, а най-вече за всеки, който се тъкми да закрепне в сценичното поприще, а също тъй и за писателите. [...] И тъй, време е да се позамислим върху създаването на наша художествена реч, а това трябва да се поеме от театъра, който има да изиграе великата и благородна роля, като се превърне в истински храм на изкуството,*

на своето огнище за усъвършенствуване на нашето слово. [...] От това слово има нужда българският народ, но туй слово трябва да бъде собствено негово произведение, пречистено и пресято както от чуждите тръни, тъй и от собствените негови бодили (Мутафов 1925: 470).

В размислите си върху хаоса и невежеството, които се вихрят на българската сцена, Мутафов е на мнение, че софийският говор е оказал едно зловредно влияние както върху нашия книжовен език, тъй и върху говора на нашата интелигенция изобщо, а заедно с това и на сценичната ни реч. Нека прибавим още и препирните за нашия правопис (многобройните опити за правописни реформи), които също напакостиха на езика ни като звук и изговор. [...] Българският език съвсем не е от най-злополучните, наопаки, той е доста звучен, кръшен, сочен и дори красив. Има нашенски говори, които по мекота и звучност напомнят на някои от италианските наречия (Мутафов 1925: 471).

В езикославното периодично издание с повик за защита на родния език – *Родна реч* (излиза от есента на 1927 година), по чиито страници продължава борбата за опрăвен, опростен български правопис, Мутафов изразява определени схващания за същността на българския правопис. Критикува грубата и пакостна намеса на агресивната лексика на политическия език с неговия креслив шовинизъм. Изказва известни неодобрения и недоволство от налаганите чужди лексикални заемки в статиите си *Градиво за българския език* (Мутафов 1934), *Българска ли е думата „снедово” или „снедови”* (Мутафов 1935), *Езикови безпътици* (Мутафов 1936, 1937). Тези публикации от периода 1934–37 г. са интересни не само като заявена лична позиция, а и защото открояват черти от състоянието на българския език по онова време и пораждащите се тенденции в развитието му.

Впрочем тези езикови тревоги имат своята причина – появяват се във време на поредица правописни реформи, които не внасят ред, а хаос в езика. Те започват през 1896 г., когато министърът на народната просвета Г. Живков назначава комисия, която да направи промени в действащия до този момент *Дринов правопис*. Проектът на филологическия екип е твърде революционен (Андрейчин 1986:162) – предвижда промени в графичната система и регламентира по нов начин употребата на членната морфема. Реакцията срещу предлаганите езикови закони е остра и след падането на Стамболовия режим писателят К. Величков в качеството си на министър назначава нова комисия, която практически утвърждава съществуващото до момента статукво, предлагайки незначителни промени. Но и този проект не получава обществено одобрение. Следват неуспешни опити за стандартизация на писмения език на няколко поредни правителства и различни комисии: през 1898, 1899, 1921, 1923, 1936 г. В дебатите

за устройството на новобългарския книжовен език вземат участие знакови за българското езиковедие и литература имена: Ив. Вазов, Ст. Михайловски, К. Величков, Л. Милетич, Ал. Теодоров-Балан и др. Но заради лични пристрастия, разногласия и недалновидност предложенията не получават нужния прием от професионалните и обществените среди, а в писмената практика царува неяснота и безредие.

В рубриката *Езикови безпътици* Мутафов коментира конкретни езикови явления, граматически форми, отклонения от правописната норма, семантиката и стилистичната употреба на родни и чужди думи в разговорния и преди всичко в административно-деловия стил. Особено се възмущава от езиковото нехайство из периодичния печат, от *езиковите грозоти*; призовава към грижа за езика, да се милее повече за неговата правилност, чистота и стройност.

Специфичните позиции на К. Мутафов за състоянието и развитието на българския книжовен език могат да бъдат обобщени в следните групи:

ФОНЕТИЧНИ ТРЕВОГИ

1. *Колкото и да нямаме правила за ударението, все пак за известни случаи би могло да се установи ред.* Мутафов дава пример с думи, които са с руско ударение и изговор: *‘управител’; ‘представител’*. Заключават, че всички думи от м.р., ед.ч., завършващи на *-ител*, имат постоянно ударение на предпоследната си сричка: *учител, ценител, гонител, разпоредител, служител, изтребител, спасител, водител* и т.н. последователно, като думите *управител; представител* не бива да правят изключение и трябва да се подчинят на горната закономерност, т.е. *управител; представител: А* и всякак, изговорени тъй, са по-звучни, дето има зяне, а зянето никак не дава хубост и плавност на речта (Мутафов 1936: 130–131).

Любопитна подробност в това отношение представлява оценката на Мутафов за езиковото поведение на цар Фердинанд: *Бившият цар Фердинанд, който беше положил най-похвални грижи да научи езика на своя народ, не само откъм словно богатство, но и откъм правилност и хубост на изговора, винаги при тронните слова, които четеше по откриването на Народното събрание, се обръщаше тъй: „Господа народни представители”. А цар Фердинанд наистина беше голям познавач и художник на българското слово и сам си пишеше тронните речи. Покойният К. Величков навремето беше писал някъде, че Фердинанд е най-добрият стилист на българския език* (Мутафов 1936: 131).

2. При колебливи случаи (напр. в ж.р, ед.ч.), завършващи на *-ица*, които видимо търпят две ударения: *граница* и *граница* по аналогия на *парѝца, царѝца, солнѝца*,

чорбѝца, глутнѝца, редѝца, сълзѝца, гърбѝца, свещѝца, воденѝца, светѝца и т.н. и съответно – вѝлица, кошница, кашлица, наденица, бѣклица, поредица (Мутафов 1936: 131), Мутафов съветва да се разчита на добрия усет, който винаги подсказва кое е по-звучното и по-правилното и в този смисъл смята, че би било по-правилно и всякак по-звучно, ако изговаряме *гранѝца*.

3. Мутафов регистрира последователно неспазване на правилата при употребата на етимологично и променливо я за изговора на ъ в края на думата (тенденция към отпадане). В този момент от развитието на езика се наблюдава борба между краесловната мекост и твърдия изговор на думите. Неговата позиция е категорична: *Защо употребяваме мекия ер малък (-ь), когато почти никой от нашите образовани люде не го изговаря, както е редно? Да речем за ‘петъ’, ‘осемъ’, ‘день’, ‘Господъ’ и др., дето се изговарят твърдо, както и да било, но за ‘учитель’, да слушате дори от учители да изговарят ‘учитель’, ‘учителя’, вместо ‘учителя’, това е непростимо* (Мутафов 1936: 132).

МОРФОЛОГИЧНИ УТОЧНЕНИЯ

1. За някои падежни облици. Коментарът на К. Мутафов има конкретен повод: *Какви пакости правят в нашия писмен език мнозина писачи по вестници и списания във връзка с остатъчни живи падежни форми извън напълно запазения звателен падеж. Той смята, че изразът ученикъ на Христос е бодлива грубост и се аргументира за това така: Знайно е, че Христос е в именителен падеж и търпи следното изменение в другите падежи: ‘ученикъ на Христа’, ‘повярвах на Христа’. Защишава се употребата на аглумеративна форма: ‘видях Стояна’, ‘рекох на Драгана’, ‘взех от Белча’. За напълно неправилни обявява формите: ‘видях Стоянь’, ‘взех от Първанъ’, ‘от Белчо’ (трябва да бъде Белча) (Мутафов 1937: 65).*

2. За употребата на пълните и кратките притежателни местоимения *мой* и *свой*. Непростима е безразборната употреба, особено от хора книжовни и образовани – учители, журналисти – на кратките форми, ако не се отчитат техните промени *според падежа на съществителните, към които се отнасят*. Мутафов напомня, че правилото е следното: *Формата „ми” се употребява в именителен падеж, т.е. придружава вършителя на действието, в останалите случаи се налага формата „си”*. Пример: *баща ми е вкъщи, казах на баща си (не ми); кажи на сестра си (не ти); повикай майка си; покани брат си*. Смята, че това са инерционни езикови навици, усвоени от говора на западнобългарските покрайнини, където и в двата случая се употребява само местоимението *ми* (Мутафов 1937: 66).

ЛЕКСИКАЛНИ ЕЗИКОВИ БЕЗПЪТИЦИ

1. Писателят спира вниманието си върху руски заемки за родови названия. Коментира руските заемки *племянник*, *племянница* като *натрапена гостенка* за нашия говорим, *па* и *писмен език*, тъй като в никои от българските говори не съществува подобна дума. Предлага да се използват думите *братанец* и *сестреник*, които се употребяват в западните и източните български говори (Мутафов 1936: 129).

2. Мутафов обръща внимание върху езика на официалните преписки и обяви на учрежденията (министерствата, общините, училищните или църковни настоятелства, съдилища и др.), където масово се използват русизми: *Няма по-варварско отнасяне с нашия език! За каква хубост е тук причастието „начиная” и то в руския му облик?* Предлага да се замени с българската фраза „започва от“. *За голяма наша скръб, принудени сме да отбележим, че безбройни са случаите... и до ден днешен още блестят за украса, може би на стила, и следните останки от блаженото руско време: ‘немедлено’, ‘спиешно’, ‘осторожно’, ‘бумаги’ и др. ... каква немара цари горе по върховете, отгдето би се очаквало най-зорко бдение за чистотата на нашия език* (Мутафов 1936: 130).

3. С ирония преводачът коментира лексикални недомислици на превода, където например героят *си* е *обул ръкавицата*: *Но навсякъде по българско се обуват само чорапи, обувки и гащи, ръкавиците се надяват, може и да се слагат, дрехи се обличат, шапка се налага. Не за чудо някой ден, пак в някой превод да четем някъде, че друг пък си обул шапката...* (Мутафов 1936: 132).

4. Ето едно полезно уточнение, което има актуален адрес: *Според нас никак не е свойщина на нашата реч да се обръщаме при случай, когато онзи, който трябва да ни извини или прости, стои пред нас, с възвратния облик на глагола „извинявам се” – заемка от руските бежанци. ... и тъй, чисто по нашенски, в духа и законите на нашата правилна реч е да казваме обикновено „извинете”, „извинете ме” или „искам извинение”, „моля за извинение”, когато това обръщение е отправено като молба към друго лице, което е пред нас и от което търсим възвратно действие към самите нас, тоест чакаме то да ни извини или прости* (Мутафов 1937: 64).

5. Една от статиите в *Родна реч* е посветена на въпроса българска ли е думата *снядово* или *снядови*, която се среща в кореспонденцията на българските търговци, следователно е била активна в началото на века, макар и в ограничените рамки на един професионален лексикон. Мутафов не я открива в речника на Н. Геров. В руски речник среща дума със същия корен със значение (в различните ѝ форми) – *ям*, *ядливо*, *ядене*, т.е. лексемата е употребена в смисъл на *съестни стоки* – за *ядене*. Думата липсва и в българските регионални говори. Самият той не може да си изясни докрай

генезиса ѝ и как е попаднала в езика ни: *Тъй или инак, ний изнасяме тази дума на вниманието на нашите езиковедци, в очакване да ни осветлят. Защото думата пък, „съестно” – разсъждава той – положително е заемка от руски от по-ново време и отговаря на „снядово”, нещо, което се яде, храна, от тук и полската „śniadanie” (шняданйе) ‘закуска’; значи всички са от един и същ корен – ѝад, ѝам и т.н. Лично нам думата „снядово” ни звучи някак по-български, отколкото „съестно” и би било богатство на нашата родна реч, ако би се установило, че тя е позната в някои наши говори и би могла да влезе в книжовния ни език (Мутафов 1935: 105–106).*

Горните примери илюстрират как един български интелектуалец и творец от първата половина на ХХ век защитава родния език с филологическа култура, компетентност и страст. Мутафов поставя въпроси за тъмни и неразработени зони на езиковите процеси с оглед и на общославянски езикови норми. Ратува за устроен, правилен и чист български език, брани го от нахлули в него чужди елементи, думи и обрати, непотребни и несвойствени, настоява за езиково съзнание и езикова просвета в обществото и училището. Тревогата му е свързана преди всичко с езиковото безредие и анархия. Интелектуалецът негодува срещу чуждопоклонничеството (особено срещу русизмите), срещу варваризмите, безсмислиците, недомислиците, срещу формалното и неформалното езиково невежество, резултат от лексикални и синтактични езикови *творения*. Предлага уместни лексикални промени от позицията на творец или чрез примери, показващи *как литературата формира езика*. Посочва на словотворци и словоборци коя форма е с оригинална българска основа, с писмени и устни извори. Когато и тези източници не помагат, сам се ползва от правото си на творец словотворец. Като истински интелектуалец Константин Мутафов неспокойно търси разбирането и подкрепата на обществото и на образователните институти.

Като жив работещ организъм на националното тяло и днес българският книжовен език се нуждае от такава бдителна позиция, от такъв чувствителен лингвистичен рефлекс – от една страна, в името на българската идентичност, от друга, като пълноправен език, участник в европейското езиково семейство.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин 1986:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*.
София: НП, 1986.
- Мутафов 1925:** Мутафов, К. Въпроси на театъра. Сцена и език. – *Българска мисъл*.
София, кн. 4-5, 1925, 469-474.
- Мутафов 1934:** Мутафов, К. Градиво за български речник. – *Родна реч*, София,
кн. 1, 1934, 131-138.
- Мутафов 1935:** Мутафов, К. Българска ли е думата „снедово“ или „снедови“.
– *Родна реч*, София, кн. 1, 1935, 105-106.
- Мутафов 1936:** Мутафов, К. Езикови безпътици. – *Родна реч*, София, кн. 1, 1936, 129-132.
- Мутафов 1937:** Мутафов, К. Езикови безпътици. – *Родна реч*, София, кн. 1, 1937/1938,
64-66; 116-117.

·